

Clive Gamble: *The Palaeolithic Societies of Europe*. Cambridge World Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge 1999. ISBN 0 521 65872 1 (Pb), ISBN 0 521 65105 0 (Hb), 505 strani, 108 tabel, 124 slik.

V paleolitski arheologiji obstajajo tri oblike pomembnih knjig, ki občasno radikalno spremenijo podobo vede oziroma preusmerijo pozornost na predhodno marginalne predmete preučevanja. Prve so publikacije, ki natančno in navadno interdisciplinarno prikažejo okoliščine pomembne najdbe, jo opišejo ter uvrstijo v širši kulturni in epistemološki kontekst. Publikacije takega tipa so navadno delo skupine strokovnjakov, ki tesno sodelujejo in velikokrat sledijo podobnim raziskovalnim smernicam, če že ne mislijo skoraj enako. Drugi tip publikacije so pokongresni zborniki, kjer množica raziskovalcev z vseh vetrov in intelektualnih ozadij predstavi najnovejše rezultate dela. Ta dela sicer velikokrat povzemajo preliminarne rezultate raziskav in zato niso izjemno natančna, vendar jih odlikuje predvsem raznovrstnost obravnavanih tem ter znanstvenih pristopov. Tretji in morda tudi najpomembnejši tip publikacij pa so seveda velike sinteze, v katerih avtorji strnejo ugotovitve prejšnjih dveh tipov publikacij ter jih povežejo v enotno zgodbo, ki pojasnjuje dogodke in razvoj v širši časovni ter prostorski dimenziji. Seveda ni potrebno opozarjati, da se v teh delih še najjasneje izražajo avtorjeve osebne poteze oziroma njegova strokovna prepričanja, ki že na samem začetku botrujejo izboru, kasneje pa se pokažejo še v obdelavi podatkov.

Najvplivnejši avtor takih sintez je zagotovo profesor arheologije na Univerzi na Southamptonu Clive Gamble. To mesto je pridobil s knjigo *The Palaeolithic Settlement of Europe* (Gamble 1986), kjer je strnil vse dotedanje poznavanje paleolitika Evrope ter uvedel osnovne principe teritorialne in kronološke delitve, ki so v rabi vse odtlej. Svojo pozicijo je utrdil še s knjigo *Timewalkers* (Gamble 1993), kjer je prikazal zgodovino in razloge za hominidno poselitev celotnega planeta. Če je bila njegova prva velika sinteza še utemeljena predvsem na arheološkem in geološkem znanju, se je pri drugi že usmeril proti fizični antropologiji ter evolijski biologiji, v svoji tretji veliki sintezi pa je k vsemu dodal še koncepte kulturne antropologije in sociologije. Tako je pred koncem stoletja nastala *The Palaeolithic Societies of Europe*, ki je avtorjev osebni odgovor na pritožbe študentov, da so hominidi vedno prikazovani, kot da jih skozi evolucijo vodijo zgolj njihovi želodci, možgani pa so jim v temperaturnih razmerah glacialov popolnoma zamrznili.

Že na začetku je opazno, da se je avtor odločil za dokaj nekonvencionalen obseg knjige. Z opisom začne pred dobrega pol milijona let, v času, ko so hominidi že dologo korakali po Evropi, a so šele tedaj zapustili dovolj dobro strukturirane arheološke zapise, da je iz njih mogoče izvleči informacije o funkcioniranju preteklih družb. Prav tako knjigo zaključijo 21 tisoč let pred sedanostjo, česar pa ne utemelji zgolj z obsegom dela, ampak meni, da je nesmiselno, da bi mu vremenska napoved narekovala, kdaj naj zaključijo, ko pa se v družbah zgodijo spremembe, ki potrebujejo posebno obdelavo že z nastopom viška poznega glaciala. S tem nam avtor v uvodu napove, da bo v bližnji prihodnosti pripravil sintetično delo, ki se bo ukvarjalo z družbami od LGM pa do konca glaciala - če bo tokrat upošteval vremensko napoved.

Ob bok Gamblovi nekonvencionalni kronološki usmeritvi sem se odločil postaviti tudi nekoliko nekonvencionalno obliko knjižne predstavitve. V želji, da bi se približal vsaj kritičnemu pregledu, če ne že recenziji, sem se odločil, da bom nekoliko obširneje predstavil del, v katerem avtor obravnava starejši in srednji paleolitik. Sicer je res, da so recenzenti poudarjali prav pomembnost razprav o uporabi socialne teorije in del, kjer se ukvarja z mlajšim paleolitikom (Pettit 2000), vendar botruje moji odločitvi natančneje poznavanje prav te problematike ter iz tega izhajajoča zmožnost kritičnejše preverbe avtorjevih trditev in sklepanj, na drugi strani pa je omejitev nujna tudi zaradi obsega predstavljenih knjig. Pri tem ne gre toliko za fizični obseg, ampak za obseg različnih konceptov in problemov, ki jih avtor opisuje, in katerih korektna predstavitev bi potrebovala veliko več prostora, kot ga je zaradi preglednosti smiselno nameniti knjižni predstavitvi.

Prvo poglavje (*Pulling aside the Palaeolithic curtain*) začne Gamble s trditvijo, da je paleolitik Evrope, kot ga poznamo danes, zgolj zapis opazovanj in register idej o preteklosti. Slabost tega je, da so v pol milijona let pred nastopom mlajšega paleolitika hominidi opisovani kot ekološke kreature, ki so imele ekološke odnose z lešniki ne pa socialnih z drugimi hominidnimi skupnostmi. Razlog za to je dokaj enostaven. Paleolitik v Evropi ni bil nikoli polje uporabe socialnih teorij in arheologiji, ampak so se raziskovalci raje osredotočili na to, kako je bil formiran arheološki zapis in kaj je povzročalo tipološko variabilnost v orodnih inventarjih. Tako je težava paleolitika ta hip v tem, da se ukvarja z izvorom in spremembami v določenih trenutkih, namesto da bi poskušal pojasniti dolga obdobja nespreminjanja arheoloških zapisov in posledično tudi socialnih struktur preteklih družb.

Največji prelom z, danes bi lahko rekli že tradicionalno, antropološko usmerjeno arheologijo, ki temelji na neodarvinističnih principih, ustvari s premikom raziskav z razmnoževalnih mrež, ki operirajo s skupinsko selekcijo, na zavezniške mreže, ki jih tvorijo posamezniki z medsebojnim pogajanjem. Pri tem igra ključno vlogo vpeljava pojma jezika. Učenje in uporaba jezika po njegovem mnenju omogočita posamezniku, da postane aktiven člen družbe - daje mu možnost raziskovanja, pogajanja, ustvarjanja in izvajanja družbe.

V drugem poglavju (*The individual, society and networks*) napove, da naj bi preučevanje socialne evolucije poudarjalo točke prehoda, kot tudi vzdrževanje institucij - žal pa se kasneje napoved ne uresniči popolnoma. Pri tem naj bi posebno pozornost usmeril prav na vprašanje, kdaj so hominidi presegli pravila socialnega življenja, ki so jih narekovali viri njihovih lastnih teles, glasov in dejanj.

Da bi lahko kasneje arheološke podatke vpel v socialne okvirje, predstavi koncepte socialnih mrež, vplive virov na njihovo oblikovanje in na velikost ter predstavi koncepte prenosa informacij znotraj teh. Seveda ne manjka tudi pregled etnografskih podatkov o velikostih takih mrež, žal pa pogošamo analizo klasičnih razmnoževalnih mrež, kajti ljudje se lahko pogajajo zgolj, če obstajajo - na neki način je fizična reprodukcija nujna za obstoj in funkcioniranje družbenih struktur.

Naslov tretjega poglavja (*A Palaeolithic framework: locales, rhythms and regions*) je zgolj spremenjena oblika treh domen obnašanja, ki jih je Gamble definiral že leta 1986 - prostorske, demografske in socialne domene - od katerih je v največji meri vztrajal pri nespremenjenosti prostorske delitve paleolitske Evrope. To utemeljuje z dejstvom, da obstajajo v vsakem obdobju paleolitika med njegovimi devetimi regijami razlike, ki niso posledica različnih orodnih tipov, ampak gostote ter frekventnosti poselitve - z drugimi besedami dolgotrajnih preživetvenih strategij mobilnih lovsko-nabiralniških populacij.

Prav tako je v tem delu predstavil antropološke raziskave modernih lovcev in nabiralec, pri čemer je največ pozornosti namenil prostorski organizaciji socialnih ter preživetvenih aktivnosti, ki se vežejo na prizorišča dogajanja v pokrajini oziroma na prostore aktivnosti znotraj prizorišč. Na tem mestu so posamezniki v družbi predstavljeni kot njen dinamični del, ki se vedno aktivno pogaja o svoji vlogi v socialni mreži. Te dejavnosti potekajo tako na ravni prizorišča kot na ravni regije, kjer obnašanje skupin vežejo skupne strukture - socialni ritmi, ki niso nič drugega kot operacijski koncepti, ki so skupni vsem članom skupnosti. Ker pa se najlaže materializirajo skozi materialno kulturo oziroma njen umetniški vidik, ki ni prisoten pred mlajšim paleolitikom, je avtor uporabil za osnovo tehnološke vidike izdelave kamenih orodij oziroma linearne redukcijske sekvence jeder. Pri tem je upošteval rezultate analiz izvora zavrženih surovin na najdišču ter tako sklepal o sistemih gibanja ter prenašanja materialne kulture v pokrajini - predpostavkah za socialne stike posameznikov in populacij.

Začetek četrtega poglavja (*The first European societies 500,000-300,000 years ago*) se začne z vsebinskim sklopom, ki se pojavi vedno znova v naslednjih dveh poglavjih. Najprej predstavi klimatsko ozadje časovnega obdobja, ki ga opiše - nujno početje za razumevanje fleksibilnih geografskih meja v pleistocenski Evropi. Kot posredno osnovo za trajnejšo poselitev Evrope poda dolgotraj-

nost klimatskih ciklov, ki se začnejo z OIS 12. Gre za čas, ko upade število velikih zveri, dolgotrajna hladnejša obdobja pa označuje favna, kjer prevladujejo mamuti ter dlakavi nosorogi. Tako sprejme Turnerjevo razlago, da naj bi prav izginotje velikih zveri omogočilo hominidom zavzetje njihove ekološke niše ter posledično poselitev Evrope. Kontradiktorno pri tem je, da prihod hominidov povezuje z izumrtjem afriške ter vdorom azijske fave ter zanemari dejstvo, da so hominidi afriški rod, ki je Evropo tako kot Azijo poselil v trenutku širjenja afriških favnističnih združb.

Večina arheoloških podatkov iz obdobja, s katerim Gamble začne svojo pripoved, izvira iz ostankov obrežij rek ter jezer z Iberskega in Apeninskega polotoka, še vedno pa tradicionalno vodilno vlogo predstavljajo območja severne Francije in južne Anglije. Pri tem avtor izpostavi nekoliko najdišč, kjer so se najdbe nahajale v primarni legi (Cagny la Garenne, Miesenheim I, Notarchirico, Hoxne...), medtem ko večino najdišč definira zgolj kot prizorišča, kjer so bile v drugotnih kontekstih odkrite najdbe, ki so bile transportirane že v preteklosti. Pri obravnavanju teh najdišč se vključi tudi v debato o dolgi ali kratki kronologije, kjer se zelo neprepričljivo postavi na stran druge, hkrati pa ne zanika možnosti za zelo staro poselitev sredozemskega obrobja (Orce-Guadix-Baza depresija). Svojo odločitev utemelji s spremembo arheološkega zapisa po 500.000 let pred sedanostjo. Pri tem bralca hitro zmoti Gamblovo ignoriranje dostopnosti arheoloških podatkov, kot tudi ohranjenost kot funkcija časovne oddaljenosti nastanka arheološkega depozita. Argumenti za najstarejšo poselitev so arbitrarna pričakovanja o videzu arheološkega zapisa, ki je dovolj nedvoumen, da bo prepoznan kot tak. Zraven tega njegova Evropa deluje statično, če ne že skoraj kreacionistično. Hominidi vanjo ne prihajajo - enostavno so v njej. Podoben problem se pojavi tudi kasneje z začetkom srednjega paleolitika ter prihodom anatomsko modernih ljudi - ti vkorakajo zgolj v Francijo. Zgodba enostavno ni dinamična. Kljub obljudam o prikazovanju socialnosti ter osredotočenju na delovanje posameznika v skupnosti ne prinaša pojasnitve sprememb in prehodov. Tako kot poglavja knjige, so ločena tudi posamezna obdobja v arheološkem zapisu, ki se med seboj radikalno razlikujejo, saj vsako izvira iz domnevno različnih razmerij, prikaz transformacij pa v knjigi iščemo zaman. Delno lahko pri branju tega poglavja opazimo med vrsticami avtorjevo nelagodje pri podajanju mnenj, s katerimi se nekateri ne bi strinjali, kajti navidezno jih uspešno kamuflira z obsežnejšimi opisi ter pojasnitvami posemeznih pojmov. Vendar pa prav to uniči preglednost poglavja, kajti temeljne definicije tehnologij izdelave in obdelave orodij, ki jih predstavlja kot najstarejša, uvrsti šele za razpravo o kronologiji poselitev. Tako najprej zanika obstoj starejših orodij, šele kasneje pa sploh pove, kaj mu orodja predstavljajo. Mimogrede - artefakt ni več fizična reprezentacija vsem skupne ideje, kot je to predpostavljala tradicionalna tipološka veda, ampak so socialna spretnost, posredovana skozi geste in vtisnjena v telesno gibanje ter ritme, ki jih imenujemo odbijanje.

Tako najstarejše obdobje zaznamuje prisotnost pestnjakov v arheoloških inventarjih. Seveda priznava variabilnost ter obstoj industrij brez pestnjakov, vendar te prikazuje izključno kot sinhrono in ne tudi diahrono variabilnost v arheološkem zapisu, za katero menim, da bi vseeno lahko bila tudi posledica kulturnih tradicij. Pri tem so zame kulture iz materialnih ostankov prepo-znavni trajnejši medgeneracijsko posredovani sistemi adaptivnih reakcij na potrebe, ki jih določa okolje v širšem smislu besede. Žal smo priča ideji, ki se še ponavlja v knjigi ter predpostavlja, da so vsi predmoderni hominidi pri izdelavi orodij upoštevali zgolj neposredne okoliščine oziroma potrebe po orodju. Zato obdobje, ki ga predstavljajo pestnjaki, zaznamuje bolj obdelava (façonage), kot pa izdelava (débitage) orodja, kar naj bi posledično zmanjševalo recikliranje, ponovno uporabo ter modifikacije orodij. Tako naj bi se razmerje med generičnimi ali prenosljivimi ter specifičnimi spretnostmi posameznikov nagibalo v prid prvih, kar bi zmanjševalo individualne variacije samih orodij ter procesov v družbi - v ta namen primerja najdišči Swanscombe ter Olduvai, ter kljub domnevni ekološki različnosti prepozna podobnost strukture arheološkega

zapisa na prizorišču. Mimogrede, najdišča so zdaj prizorišča, pokopi so rituali ločitve in tako naprej - morda nam res priskrbi tako, veliko bolj socialno terminologijo, vendar vsebina pojmov še vedno ostaja stara.

Kot najbolj ilustrativno v tem obdobju Gamble izbere in predstavi najdišče Bilzingsleben ter najprej predstavi Maniino interpretacijo najdišča, ki naj bi predstavljala skrajni primer dokazov za obstoj družbenih institucij, ki bi jih za svojo analizo potrebovala socialno usmerjena arheologija. Ko pa poda svoje videneje najdišča, degradira ostanke bivališč na prostore aktivnosti ter tako domnevno komplicirano socialno življenje pretvori v kompleksnega. S skrči tem aktivnosti hominidov na preskrbo s hrano oziroma cikle in življenske ritme, katere veže okoli preživetvenih strategij do te mere, da domnevno pomanjkanje razširjenih družbenih omrežij oziroma stikov s sosednjimi populacijami utemeljuje s pomanjkanjem časa. Seveda nikjer ne omenja velikosti populacij - zaradi komunikacijske nezmožnosti in pomanjkanja socialnosti naj bi te bile seveda majhne. In če kot take res ne bi vzdrževale stikov s sosednjimi, kot to meni Gamble, ne bi mogle preživeti. S tem *Homo heidelbergensis* delno zanika socialne spretnosti, ki jih danes primatologi pripisujejo obema vrstama šimpanzov.

Neandertalci so v petem poglavju (*Neanderthal societies 300,000 to 60,000 years ago*) spet ujeti nekje na sredini. Avtor jih predstavi kot razvite ter izoblikovane hominide, ki na drugačen način od svojih predhodnikov izdelujejo orodja - povezave oziroma razvoja pa spet ni predstavljenega. Pravzaprav je v celoti ignorirana razprava o začetku srednjega paleolitika, oziroma se za prikaz tega obdobja večinoma jemljejo primeri iz njegovega mlajšega dela. V tem poglavju zanimajo Gambla tri vprašanja - v kakšnih okoljih so neandertalci uspešno živeli, ali so njihove družbe variirale preko celine ter ali je njihovo socialno življenje temeljilo na govornem jeziku.

Začetek spet predstavlja natančen pregled podnebja, ki pa večinoma temelji na podatkih iz severne Evrope, kar je iz avtorjeve perspektive sicer razumljivo, vendar na koncu pomanjkanje kakršnekoli navezave na alpsko poledenitveno shemo oziroma na njeno revizijo postane moteče. V tem poglavju opisuje razmere, ko naj bi se povečalo število poselitev v jamah in skalnih previsih, tako da se njegova pozornost usmeri proti tistim območjem Evrope, kjer geološko osnovo predstavlja apnenec. Pri tem definira tudi razlike v srednjepaleolitski arheologiji Evrope. Severno naj bi zaznamovala velika izkopavanja, kjer pa so bili odkriti le majhni artefakti zbir, v nasprotju pa naj bi v južnem delu Evrope manjša izkopavanja producirala veliko večje ter tipološko bogatejše zbirke. Drugo razliko med osrednjim in jugozahodnim delom Evrope predstavljajo oddaljenosti odkritih orodij in odbitkov od virov surovine - te so v prvem primeru tudi bistveno daljše.

V arheoloških zapisih pa naj bi to obdobje zaznamoval premik od tehnološke obdelave k izdelavi orodij oziroma k ekonomičnejši pripravi in izrabi jeder. Levallois tehnika naj bi bila edina večja inovacija, ki se pojavi pred približno 300.000 leti ter naj bi po avtorjevem mnenju s svojim pojavom utemeljevala ločitev med starejšim in srednjim paleolitikom. Avtor meni, da na njen pojav ni odločilno vplivala prisotnost ustrezne surovine, ampak sprememba v mobilnosti hominidov, kar naj bi se odražalo v transportiranju surovin na daljše razdalje, pri čemer bi prenašanje levallois izdelkov omogočalo hominidom večjo fleksibilnost ter adaptacijo na manj predvidljive okoljske razmere. In tukaj se spet ne moremo znebiti občutka, da avtor postavlja voz pred konja - njegova vzročna povezava mobilnosti in tehnologije ni smiselna, saj je v preteklosti proces kulturnega razvoja potekal prej obratno - tehnološki inovaciji je sledila sprememba vedenja.

Namesto tipoloških analiz, ki dejavnosti skupine zamaskirajo v orodne inventarje, pa naj bi tehnološke analize izdelave orodij nudile vpogled v delovanje posameznikov - seveda skozi sestavljanje odbitkov in preučevanje izvora surovine, ki kaže na njen prenos v pokrajini. Na drugi strani pa naj bi na kognitivne zmožnosti in socialne procese znotraj družbe kazali tudi ostanki plena. Danes je nesporno, da so se neandertalci prehranjevali z mesno hrano, definicija lova pa ni več povezana s sposobnostjo

ubitja živali, temveč temelji na načrtovanju in organizaciji ljudi ter tehnologiji v času in prostoru. Stopnja predvidevanja se kaže skozi vidike obnašanja, kot so vzdrževanje orodij, transport in shranjevanje ulova, itd.. Starostni profili kostnih ostankov pa kažejo, da so bili neandertalci uspešni lovci, ki so se usmerjali na plen v najboljših letih, kar pomeni, da jim je po Gamblovem mnenju uspel razvoj socialne tehnologije komunikacije brez razvoja zunanjeje sistema simbolov. Pri tem se kaže avtorjeva omejenost definicije simbolnega, ki temelji v konceptih mlajšega paleolitika - niti omeni ne možnosti, da bi lahko bila estetsko izdelana kamena orodja prav tako nosilec pomena kot koščeni okraski - čeprav se je s tem vprašanjem že sam ukvarjal (Gamble 1995). S tem je socialna spretnost neandertalcev prikazana kot spopad z okoljem, v katerem so živeli, in ne njihova kognitivna analiza - Gamble je iz fizičnih ustvaril še kognitivne suroveže.

Tako naj bi bile razlike v regionalnih arheoloških zapisih posledica specifičnih spretnosti, ki so se razvile kot odraz ritmov na različnih prizoriščih in ti so posledično ustvarili socialno diferenciacijo med skupinami - pri tem avtor ne pojasni razlik med tako definicijo ter specifično kulturno tradicijo, ki je v smislu kulturnega materializma pojmovana kot izventelesna adaptacija na okolje. Skratka, Gamble nam prinaša celo goro novih besed za stare pojme.

Če smo že pri jeziku - odraz tega naj bi bila jasno strukturirana kurišča s krožno razporejenimi odpadki, okoli katerih naj bi se sedelo ter razpravljalo. Ker teh ni, neandertalci niso govorili. Seveda tega ne argumentira na tak način, ampak govori o pomanjkanju socialnega prostora oziroma srečanja posameznikov naj bi bila zgolj posledica rutinskih dejavnosti, na katerih so se pota posameznikov križala, ne pa nekih socialnih teženj. Uspeh v lovu in nabiranju naj bi združevala ljudi, neuspeh pa bi pomenil smrt - torej ločevanje. To seveda pomeni, da bi ekosistem definiral obnašanje ali z drugimi besedami razprava o neandertalski tehnologiji je razprava o neandertalski družbi. In neandertalci so zgolj izvirna prenašalska družba - prenašajo tegobe podnebja in kamne.

Podnaslov šestega poglavja (*The rhythms of social life 60,000-21,000 years ago*) je *Prehod iz srednjega v mlajši paleolitik*, pri čemer ne razumem, zakaj je avtor izbral tako široko časovno obdobje - ne morem se znebiti občutka, da je čas začetka tega obdobja določila prav tista vremenska napoved, katere se je tako otepal na začetku - v tem primeru začetek OIS 3. Poleg podatkov o okolju je na začetku tega poglavja dolga lista najdišč z absolutnimi datacijami, ki ilustrirajo obdobje konca srednjega in začetka mlajšega paleolitika. Pri pregledu teh interpleniglacijalnih najdišč je jasno opazna grupacija datacij v interstadiala Hengelo in Denekamp. Pomanjkljiva je le kulturna opredelitev najdb, saj nekoliko kasneje konec srednjega paleolitika opredeli zgolj kot MAT ter navadni moustérien in pri tem ignorira dejstvo, da so se v večjem delu jugozahodne Francije in severne Španije nahajali pod châtelperronienom in aurignacienom inventarji nazobčanega moustériena (St. Césaire, Arcy sur Cure, Cueva Morin, ...). Hkrati pa priznava ločevanja poznega moustériena med najdišči in pokrajinami - ta variabilnost materialne kulture pa naj bi se s povečano hierarhizacijo poselitve še pojačala po 33.000 letih pred sedanostjo. S tem posredno ustvari kronološko mejo - če je zaradi razpršenosti podatkov o koncu srednjega in začetku mlajšega paleolitika v različnih regijah Evrope uporabil zelo širok časovni interval, je kot kritično mejo, po kateri je opazna sprememba v socialnih sistemih v vsej Evropi, izpostavil dokaj natančno datacijo.

Pa vendar se zdi ta postavitev meje dokaj neprepričljiva. Ker že ves čas socialnost opazuje skozi lokalne in regionalne ritme aktivnosti in gibanja populacij - kar se odraža v pridobivanju surovin ter njihovi obdelavi - predstavi razlike med mlajšim in srednjim paleolitikom ravno kot spremembe v oddaljenosti izkoriščanih virov surovin ter v obliki redistribucijskih sistemov surovin v pokrajini. Argumentacijo o povečani socialnosti izpelje iz povečanja oddaljenosti izkoriščanja surovinskih virov v mlajšem paleolitiku, pri tem pa zaradi "socialne" diktature zanemari nekatere osnovne evolucionistične koncepte, da ne govorimo o konceptih, ki jih je postavil sam. Že pregled oddaljenosti virov surovin v srednjem

paleolitiku je med različnimi regijami dal zelo različne podatke, katerih variabilnost je posledica časa na eni in prostora na drugi strani. Čas v dinamičnem glacialnem podnebnju določa klimatske razmere in z njimi distribucijo naravnih virov ter preko teh tudi mobilnost hominidnih skupin. Klimatske razmere pa povečujejo oziroma zmanjšujejo dostopnost lokalno zastopanih surovin.

Na drugi strani evolucionistična teorija predpostavlja, da populacije težijo k čim manjšemu energijskem vložku v reševanje problemov oziroma da dokler dostopne surovine zadostujejo potrebam tehnologije izdelave kamenih orodij, ki uspešno izpolnjujejo svojo funkcijo, ni razloga za iskanje alternativnih rešitev in je iskanje celo patološko početje. Če si za izpeljavo obeh komentarjev pogledamo primere, opazimo, da so že razdalje pridobivanja surovin v srednjem paleolitiku med posameznimi evropskimi regijami zelo različne. Najmanjše so v jugozahodni Franciji ter največje na južnem Balkanu - nič nenavadnega glede na distribucijo nahajališč kvalitetnih surovin. Ker je seveda Francija referenčno območje, uporabi za srednji paleolitik prav te podatke ter jih primerja z mlajšepaleolitskimi - podatki izrabe in distribucije surovin iz drugega časovnega ter posledično tudi klimatskega obdobja, kjer je dostopnost virov bila zagotovo drugačna. Drugačna je bila tudi tehnologija izdelave orodij, kar določa tudi drugačne surovinske potrebe. Posledično ni nobene možnosti, da bi bili vzorci podobni.

Z nekoliko natančneje ilustriranim primerom skušam zgolj pokazati, da avtor sisteme pojmuje preveč statično ter primerja neprimerljivo. Primerjati jih je mogoče le, če delujejo enako, pod enakimi pogoji ter vsebujejo enake vhodne podatke - v nasprotnem primeru ne moremo izpeljevati nobenih zaključkov onkraj razlage sistema. Še najmanj upravičeno pa je, da podcenjujemo socialnost neandertalcev in njihove kognitivne sposobnosti zgolj zaradi primerjave z referenčnimi sistemi, ki so delovali v drugačnih okoljih. Če poskušamo dele o predmodernih hominidih brati skozi evolucionistično perspektivo, nam je takoj jasno, da je z Gamblovim sistemom nekaj narobe, saj bi upoštevač njegove izpeljave o socialnosti, ti izumrli že zdavnaj predno bi sploh uzrli stepe pleistocenske Evrope.

Predzadnje poglavje (*The extension of social life 60,000-21,000 years ago*) je Gamblov poklon vzvišenosti kulturnih manifestacij mlajšega paleolitika oziroma - kot jo je poimenoval - transformaciji moči. To je seveda spet dokumentiral ob rečnih dolinah Akvitanije ter ob vznožju Palave - na krajih, kjer naj bi se *Homo sapiens* premikali od ene do druge socialne priložnosti, medtem ko so se neandertalci premikali od kupa kamenja do živalskega trupla. Konec srednjega paleolitika je prikazal v Franciji, kjer imamo najboljše dokumentirane primere ter nadvse uporabno prehodno industrijo - da na govorimo o tradiciji raziskav ter dogajanju prav v trenutku, ko radiometrično datiranje postane zanesljivo. Bogastvo socialnosti ter kulturnih manifestacij pa je prikazal v sklopu najdišč Dolni Vestonice - Pavlov, kjer ni nič čudnega, da mu je uspelo določiti razlike od Bilizingslebena ter Maastricht-Belvédère.

Naslov zadnjega poglavja (*The Palaeolithic settlement of Europe*) je enak naslovu knjige in tisti, ki pričakujejo monumentalni zaključek ter pojasnitev nekaterih navidezno nerešenih problemov, bodo presenečeni, saj podaja zgolj povzetek vsega že povedanega. In ko nam v zadnjem stavku obljublja dviganje zastora veliko bolj zanimive preteklosti s pomočjo socialne perspektive, sem še toliko bolj prepričan, da bi moralo biti to poglavje na mestu uvoda, kjer bi bralca pripravilo na vsebino knjige ter mu v najosnovnejših potezah pojasnilo avtorjev pristop.

S svojim delom Gamble sicer omogoči začetek socialne arheologije v obdobju pred bogastvom kulturnih manifestacij mlajšega paleolitika, vendar se ne otrese koncepta slednjega. Njegove predmlajšepaleolitske družbe niso optimalno funkcionirajoče hominidne socialne strukture, ampak so zgolj nepopolne oblike, ki čakajo, da se bodo otresele zoprnih opravi fizične evolucije ter se do popolnosti polastile blagora modernega jezika in kulture. Četudi opisuje neko stanje, kjer so akterji predmoderni hominidi, ostane referenčno obdobje in referenčna družba srednji oziroma mlajši del mlajšega paleolitika ter *Homo sapiens*. Omeniti je treba tudi

pomanjkanje vključitve antropološke razprave (odnosi med *H. heidelbergensis*, *H. neanderthalensis* in *H. sapiens*) ter razprave o izvoru oziroma nastanku jezika. Ta se ves čas uporablja kot neki abstraktni pojem, ki ni definiran, iz konteksta pa se lahko sklepa, da ima avtor ves čas v mislih kompleksno slovnično strukturirano jezikovno komunikacijo.

Ključni problem knjige pa je zagotovo njena evrocentričnost. Če je v prvi sintezi avtor opisoval arheološke ostanke v Evropi, je popolnoma smiselno, da je uporabil vire in literaturo o arheoloških podatkih v Evropi, ko pa se je lotil socialnosti ter interpretacije arheoloških podatkov v Evropi, je spet izbral enako pot. S tem je v arheoloških poglavjih izpustil vse, kar so o strukturiranju najdišč ter razlagah najdb napisali avtorji druge po svetu in zavedati se moramo, da je prav pri preučevanju najstarejši arheoloških obdobjev evropska arheološka teorija še najbolj reakcionarno usmerjena zgolj na materialne ostanke ter oddaljena od antropološkega sklepanja in interpretiranja družbe, ki je te ostanke zapustila. Drugi vidik evrocentričnosti je seveda pomanjkanje populacijske dinamike onkraj okvirov Evrope - res je, da so se populacije gibale po marginalnem azijskem polotoku zaradi spreminjajočih se ekoloških razmer, vendar so zaradi teh tudi prišle nanj - v obravnavanem časovnem obdobju najmanj dvakrat. Žal se je avtor popolnoma odpovedal temam, ki jih je obravnaval leta 1993.

Če strnemo. Bralca knjižnega prikaza bi z lahkoto sklepal, da ocenjujem knjigo kot slabo, nepopolno in v mnogih delih zavajajočo, vendar menim, da je prej nasprotno. Pred nami je res veliko delo, ki pa ima dve, za mnoge bralce neugodni, lastnosti. Knjiga je delo določenega avtorja in kot taka se zelo težko bere izolirano, ampak jo moramo upoštevati kot del širšega avtorjevega opusa. Popolna sinteza bi bila že zaradi obsega in kompleksnosti podatkov nemogoča, zato je Gamble predstavil posamezne vidike v različnih knjigah. Iz tega izhaja tudi drugi problem knjige - predpostavlja bralčev natančno poznavanje predstavljenih problematike. Da bi jo bolje razumel, mora bralca poznati delo avtorja, da pa bi jo pravilno ocenil, ter prepoznal manjke in nedoslednosti, pa mora širše poznati antropološke razlage ter arheološke podatke o paleolitski poselitvi Evrope. Prav zaradi tega delo na koncu bralcu ne nudi zgolj nekaterih odgovorov na vprašanja, ki si jih ta prej ni postavljala, ampak nudi tudi stimulacijo za nadaljnjo izpeljavo oziroma zavrnitev predstavljenih idej.

- GAMBLE, C. 1986, *The Palaeolithic Settlement of Europe*. - Cambridge World Archaeology, Cambridge.
 GAMBLE, C. 1993, *Timewalkers. The Prehistory of Global Colonization*. - Phoenix Mill.
 GAMBLE, C. 1995, *Interpretation in the Palaeolithic*. - V: I. Hodder et al. (eds), *Interpretig Archaeology. Finding Meaning in the Past*, 87-91, London.
 PETTIT, P. B. 2000, *Society and culture in Palaeolithic Europe*. - *Antiquity* 74, 442-444.

Boris KAVUR

Želimir Škoberne: *Budinjak. Kneževski tumul*. Muzej grada Zagreba, Zagreb 1999. 154 pages, 20 plates, 83 figures within the text. Text in Croatian and English.

The book was published on occasion of the exhibition *Budinjak. A Princely Tumulus* shown from November 1999. to February 2000. in the Municipal museum of Zagreb. The long term excavation at the Budinjak has been directed by Želimir Škoberne the author of the book, whose aim was to acquaint the broad public with the importance of discoveries on Žumberak.

In the *Introduction* Š. Škoberne describes the geographic location of Žumberak on the south-western edge of the Pannonian plain. Žumberak in north-west Croatia encompasses the mountainous area between the Krka, Sava and Kupa Rivers, partially also

the territory of Slovenia. An *Overview of the History of Prehistoric Research* at Žumberak is given in the next chapter of the book. The first report on prehistoric grave-finds was Josip Brunšmid's publication of Bronze Age material from the find-spot Ratičak at Krupače. Various finds from sites on Žumberak are kept in the Archaeological Museum in Zagreb: A Mousterian scraper from Podstražnik, some stone axes from Samobor, a triangular dagger from Sv. Jana, Bronze Age pins from Plješivica etc. The sites Trkeši and Popov Dol were known of the urn-field cemeteries. The Möriger-type sword from Draganići dates to the very beginning of the Early Iron Age. The majority of the chance finds from south-eastern Žumberak chronologically belong to the Early Urn-Field Culture. Many toponyms like: Gradina, Gradišće, Gradište, Gradac etc. indicate the prehistoric hillforts on Žumberak. There are some thirty of them in the area from Bregana through Okić to Vivodina.

In the chapter *The Iron Age* Škoberne has outlined briefly the changes in economy that have occurred in the region during 9th and 8th Century BC caused by the use of new metal - iron. The production of iron, along with stock-raising and advanced agriculture have led to the new social stratification. The ruling class appeared with united economic and military power. This is illustrated by the so-called princely tumulus, one of which is the tumulus 139 from Budinjak. The position of Budinjak is described in the chapter *The Hillfort and Cemetery at Budinjak*. The village Budinjak is located in the central section of the Žumberak Mountains, 740 m above sea level on the road linking Zagreb with Ozalj and Karlovac. A number of tumuli were discovered during the field survey of Budinačko polje (Budinjak plain). The hillfort-settlement (fig. 3, p. 19) is situated on exceptional strategic position surrounded with inaccessible cliffs. The plateau is protected with three rows of earthen ramparts. In the small trench made on the highest plateau remains of settlement pottery were found. The tumulus cemetery is extending over an area of 60.000m² below the hillfort (fig. 4). The geodetic measuring and mapping have revealed 141 tumuli (fig. 5) with diameters from 5 to 20 meters and 50 cm to 2.2 m heights. After nearly fifteen years of systematic excavation of cemetery and the analysis of findings, ten types of graves were recognised (p. 21, fig. 6). They differ in burial rite - cremations or inhumations, then in the construction of the tumuli, number of individuals buried in one tumulus, architecture of the graves, the depth of inhumation etc. All of the tumuli excavated to the present with cremation burials were of small dimension. The graves where the stone-slab-covered urn was dug into the soil and afterwards covered with burial mound belong to type 3. Type 4 refers to the cremation burial in a previously filled tumulus. Graves of type 1 and 2 are without the burial mounds; the difference is mostly in dimension of urns. The inhumation graves are divided in 5 types, differing in quantity of individuals buried in tumulus, disposition of graves in the tumulus, architecture of the burials etc. Almost all of the different grave-types are represented on the figures 7-19 (pp. 23-28). Apparently, Škoberne has successfully cleared up rather complex situation in the field. At the beginning the tumuli were excavated one by one. The mixed rites and the inhumations outside the tumuli demanded the use of system of quadrants to be applied to the entire terrain. To the present, 33 grave mounds have been excavated, representing about one quarter of the entire tumulus cemetery. The grave goods found at Budinjak belong to the south-eastern Alpine Hallstatt Culture. There were found bronze and iron pins, fibulae, belt buckles, bronze and iron bracelets, torcs, glass and amber necklaces etc (fig. 23, p. 31). The pottery also exhibit similarities to the East-Alpine Hallstatt groups, nevertheless some metal objects are related to Hallstatt of Caput Adriae. The absence of the central grave and the lesser size of tumuli are making the difference between the Budinjak cemetery and the large clan tumuli of Lower Carniola. The closest parallels are from the White Carniola graves. The Budinjak cemetery is reaffirming the hypothesis about the continuity of the burial and contemporary existence of Ljubljana and Lower Carniola Groups.

The major part of the book is dedicated to *Princely Tumulus 139*. Excavation of tumulus 139 took place in the summer of 1994. It was located on the north-west edge of the cemetery, the diameter measured 19 m, with height of 2 m. Besides the princely-warrior grave, another six burials were found in the tumulus (figs. 26, 27, p. 43sq). The original tumulus was enlarged when the princely grave with wooden chamber 3 x 1.6 m was added. In grave 1 there were ceramic pot and fragmented pin. Škoberne is comparing the pot with cylindrical rim to the similar findings from Podzemelj, Škrilje, Libna and Kapiteljska njiva in Slovenia, on the other hand the pin with globular head is analogous to the Trans-Danubian pins found in Cimmerian contexts. Grave 2 was damaged, few remains of black vessel, probable on the foot, with relief decoration, were in it. The form and decoration point to the Early-Hallstatt of Lower Carniala and White Carniola. Grave 3 contained so-called Proto-Certosa fibula defined by elongated foot with raised button on the terminal of the foot dated to the late Ha C. The vessel (*ciborium*) was found in the grave 4 along with an iron spearhead, iron knife, whetstone and iron ring (Fig. 33-35, p. 50sq). The grave was intact rectangular grave pit; no trace of deceased was mentioned. The *ciborium* is an early type of this kind of Lower Carniola pottery, but the decoration (spirals) shows the tradition of Pannonian Urn-Field Culture. Škoberne dates the vessel from the grave 4 to the horizon Podzemelj 2 at earliest, but the main focus of use of this form of pottery was phase Stična-Novo Mesto. To the southern part of the tumulus there was grave 5 with the boat-shaped fibula of Eles Masi's type with *profiled button, variant B*. Fibulae of this form belong to the women jewellery and were dated to the beginning of phase Stična - Novo Mesto or Santa Lucia I C 1-I C 2.

The special attention is paid to the grave 6. Unfortunately, very aggressive chemical composition of the soil caused the decay of bone and organic material; however, the arrangement of the grave goods supports the hypothesis about the burial of two bodies (fig. 46, p. 64). Two groups of finds were established in the grave 6 (fig. 38, p. 56). The northern section contained Dular's first type vessel with conical neck, cups with handles and pottery situla decorated on shoulders with bronze nails. Under the pottery sherds there was an iron spearhead. Next two groups of finds were distinguished in the southern part of the grave chamber. Horse equipment was placed on the western side. The centre of this section contained bowl-shaped helmet and iron pin. Bronze bow fibula and iron bracelet were found together near to another three iron bracelets (fig. 45, p. 63). The outstanding findings, apart from the helmet, were more than fifty bronze Y-shaped studs for the bridle straps. The reconstruction of the harness on horse head is pictured on fig. 50. The position of the grave goods suggests double burial with unexpected position of the female burial: between the male and horse equipment. This leads to the hypothesis that two individuals were buried in different periods. Škoberne is giving a detailed comparisons for every object found in warrior grave, beginning with pottery. The urn with bronze handles (fig. 43, p. 61) should be paralleled to the one from Molnik dated to phase Ljubljana III a. Similar urns in Este were dated to the late 8th century BC. Of the same date is single-loop bow fibula with swollen bow (pl. 14: 3). The cross-shaped strap joints (pl. 6) are of the Danubian origin; the cheek-pieces of the horse bit are classical type of phase Ha C1, according to Kossack. The pin with two knobs and guard from grave fits well into this phase. The bowl-shaped helmet was reconstructed in the *Römisch-Germanisches Zentralmuseum in Mainz* (fig. 54, p. 72). After Starè, it belongs to the variant D of the bowl-shaped helmets. New find from Budinjak opened new discussion on typology of this kind of helmets. Škoberne came to conclusion that the Budinjak group of bowl-helmets should be established, consisting of eponymous helmet and helmets from Tscherberg and Hallstatt, grave 175. They share the same form of knob on the top disc and certain technical details in the way the knobs were fastened to the helmet. The author has also grouped the helmets in terms of differences in the formation of the top disc (fig. 67, p. 89). The table (fig. 68) on p. 90 represents the combination of grave

goods from graves with bowl-helmets. The identical equipment in these warrior graves of Early Hallstatt is apparent. Analogous to the Budinjak grave 6 in tumulus 139, spearhead and pin, along with the pottery, appear almost as a rule in the graves containing the bowl-shaped helmets. Horse equipment was in one third of all graves with this type of helmets. Very accurate analysis of grave goods, supported with many illustrations, also the geographical distribution of findings (fig. 67, p. 89) enabled Škoberne to confirm the existence of six different workshops of bowl-shaped helmets.

The central and lowest grave in the tumulus 139 at Budinjak was female grave 7 with the iron jewellery and set of pottery consisting of two large pots, a cup with high handle, shallow bowl and *ciborium* i.e. footed bowl with triangularly perforated foot (fig. 74, p. 100). The globular pots with conical neck and funneled rim represent Urn-Field Culture tradition, they are assigned to the Podzemelj-horizon. The goblet on conical foot is hard to classify to any of Dular's groups of Lower Carniola pottery. Most likely it could be placed chronologically into the Stična-Novo mesto 2 or Serpentine Fibula horizon, meaning a bit later than the other pots in the grave nr. 7. But, the manner of relief decoration allow the comparison to Podzemelj and the "SAZU Courtyard" cemetery where similar decorated pottery was dated to 9th and 8th century BC. Typical for the Early Hallstatt period is the small cup (Pl. 18: 1) of the type very frequently found in graves at Budinjak.

In *Conclusion* the short summary of tumulus 139 on Budinjak is given. Double grave 6 contained one male and one female individual, graves 3, 5 and 7 were female, graves 1, 4 and possibly 2 were of male persons. The earliest burial in the tumulus is central grave 7 of a female, whose size and rich grave goods denote a prominent social status, perhaps related to individuals buried in the princely grave 6. Burial 7 would be dated to phase Podzemelj 1, princely grave 6 and grave 1 to the phase Podzemelj 2, while the remaining graves from the tumulus would be somewhat later. They date to Stična-Novo mesto horizon. The beginning of the Budinjak cemetery can be dated to the phase Ha C1, that would be corroborated with the new results of dendro-chronological researches - round the year 800 BC, thus to the very beginning of the Iron Age.

The book is supplemented with the analysis of six samples of bronze taken from the bowl helmet performed in the *Römisch-Germanisches Zentralmuseum in Mainz*. The helmet from Budinjak was made from an alloy composed of copper (69.4%) and tin (16.4%). The remaining, in order of quantity, goes to lead, arsenic, antimony and silver. At the end of the book is a catalogue of seven graves from princely tumulus (pp. 125-154) including 20 plates with drawing of objects

Dunja GLOGOVIČ

Quadrivium sulla strada di Augusto dalla preistoria all'età moderna. Maurizio Buora (ured.). *Archeologia di frontiera* 3, Trieste 1999. 198 strani, veliko slik.

Serijska *Archeologia di frontiera* izhaja iz arheoloških problemov Furlanije in jih povezuje s širokim območjem med severnim Jadranom in srednjim Podonavjem. Ukvarja se tudi z mejami, ki so se na prostoru Furlanije in Vzhodnih Alp oblikovale v posameznih obdobjih, ter z ekonomskimi in kulturnimi vplivi, ki so te meje vedno znova prečkali. Tretja knjiga v seriji, *Quadrivium*, govori o odzivu manjšega prostora na velike politične spremembe.

Leta 2 pr. Kr. je bila, sodeč po miljnkih, zgrajena cesta, ki je povezovala Julijo Konkordijo z Norikom. Cesta, ki je sledila starim prazgodovinskim potem, je morala prečkati razvejani nižinski tok reke Tagliamento. Vzhodno od Tagliamenta je na križišču več poti ležala pomembnejša naselbina z imenom *Quadrivium*, današnji Codroipo. Območje Codroipa, sicer ugodnimi razmerami za kmetijstvo, je bilo torej vedno pomembno kot dobro prehodno ozemlje, z zvezami med Apeninskimi polotokom, Padsko nižino in Vzhodnimi Alpami, hkrati pa je ležalo na robu večjih administrativnih enot.

V prvem poglavju, ki ga je prispeval *Giovanni Tasca*, je pregledno prikazana mlajša in pozna bronasta doba v Furlaniji in posebej na območju Codroipa. Podrobneje so predstavljene raziskave na naselbini Rividischia. Sondiranja in površinska zbiranja so dala bogate keramične in kovinske najdbe, ki kažejo na življenje med 13. in 9. st. pr. Kr. V tem obdobju je bila nižina vzhodno od Tagliamonta gosto poseljena, v materialni kulturi so opazne močne povezave s kraškimi in istrskimi prostorom.

Leta 1995 so ob zaščitnih izkopavanjih v Codroipu (trg Marconi) naleteli na 3 m globok jarek. Zatrapan je bil s celimi amforami in deli amfor, ki so imeli funkcijo drenaže. Na dnu je bil jarek zasut še z velikimi količinami črepinj kuhinjske in namizne keramike, ki so prišle v nasutje kot že odpadni material. Gradivo je zaključena enota iz srednjeavgustejskega obdobja in kaže, da je bil jarek zapolnjen na koncu tega obdobja.

Maurizio Buora in *Giovanna Cassani* sta pripravila študijo drobnega keramičnega gradiva, ki daje dober vpogled v to, kakšna keramika je bila v rabi v srednjeavgustejskem obdobju v Furlanski nižini. Zaradi razvejane trgovine, ki je bila iz Italije usmerjena proti Vzhodnim Alpam, je predstavljeno gradivo izredno pomembno tudi za širši prostor. Srečamo oblike, ki so jih v velikih količinah tovorili na Štalensko goro. Prepoznamo posode, ki so bile posamič odkrite v Istri (Sermin, Fornace), v notranjosti Slovenije (Razdrto, Nauportus, Emona, Kranj, Celeja, Novo mesto) in v Sisciji. Med gradivom iz Codroipa je zelo malo keramike s črnim premazom. Med sigilato prevladujejo zgodnje oblike z visečimi ustji, največ iz severnoitalskih delavnic, manjši del je bil narejen v Etruriji. Avtorja obravnavata tudi razširjenosti posameznih žigov na teri sigilati. Med fino keramiko so prisotne še skodelice Sarius, čaše Aco in nepremazana keramika tankih sten. Pojavljajo se sklede iz sive prečiščene keramike, cilindrične severnoitalske oljenke, zgodnji vrči in pokrovi iz delno prečiščene keramike. Med grobo keramiko srečamo lokalne lonce z valovitim ustjem in okrašene z metličanjem. Prisotnost loncev vrste Auerberg je zelo pomembna, saj gre za najstarejši dobro datiran kontekst s to obliko v Furlaniji. Mineraloške in kemične analize loncev Auerberg, ki jih je predstavil v posebnem prispevku *Christof Fügél*, kažejo, da je v Furlanski nižini obstajalo več lokalnih proizvodnih centrov. V skupku iz Codroipa najdemo še amfore vrste Lamboglia 2, Dr. 28, Dr. 2-4, Dr. 6A, Dr. 6B ter pokrovčke za amfore. Natančno so bili analizirani žigi na amforah.

Buora ugotavlja, da manjkajo v skupku nekatere običajne vrste keramike, ki bi jih sicer pričakovali, npr. velike melnice in pekači, prav tako ni v njem kovinskih predmetov ter izdelkov iz kosti in stekla. Keramika izvira iz različnih območij severnoitalske nižine in le v majhni meri iz Etrurije. Na razvoj območja okoli Codroipa v srednjeavgustejskem obdobju je morala močno vplivati trgovina z Norikom, ki se je razcvetela kmalu po priključitvi rimski državi leta 15 pr. Kr. Intenzivnemu prometu po starih poteh je kmalu sledila izgradnja ceste.

V središču Codroipa so raziskovali tudi srednjeveške in novoveške plasti. Rezultate, z največjim poudarkom na študiju keramike, so predstavili *Massimo Lavarone*, *Giovanna Cassani* in *Geremia Nonini*. Monografija se zaključuje z antropološko analizo skeletov odkritih v Codroipu, ki jo je prispevala *Licia Usai*.

Pomembno arheološko gradivo iz Codroipa je bilo predstavljeno hitro po odkritju in temeljito. Monografija ni zanimiva samo za lokalno zgodovino, temveč tudi za širši prostor. Najprej prinaša primerjalno gradivo za obdobje mlajše in pozne bronaste dobe, še pomembnejša pa se zdi zaključena srednjeavgustejska celota za široko vzhodnoalpsko in zahodnobalkansko območje v obdobju romanizacije.

Jana HORVAT

Forschungen zur römischen Keramikindustrie. Produktions-, Rechts- und Distributionsstrukturen. Akten des 1. Trierer Symposiums zur antiken Wirtschaftsgeschichte. Karl Strobel (ured.). Trierer Historische Forschungen 42, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2000. 239 strani, veliko slik.

Simpozij, ki je potekal leta 1998 v Trierju, je bil posvečen vprašanjem proizvodnje, trgovine in pravnim odnosom v masovni proizvodnji keramike od 1. st. do pozne antike. Udeleženci so se ukvarjali s problemi, ki se pojavljajo na območju severozahodnih provinc rimskega imperija, to je v Galiji Belgiki, Zgornji in Spodnji Germaniji ter v Reciji. Rezultati simpozija pa po pomenu presegajo območja posameznih provinc - prispevajo k razumevanju gospodarskega in družbenega življenja v celotnem imperiju.

V uvodnem poglavju *Karl Strobel* predstavlja stanje raziskav o strukturah rimskega gospodarstva, posebno na področju obrtniške proizvodnje. Pravni viri za lončarstvo, ki jih je zbral *Hans Wieling*, so zelo skromni. Zato so toliko pomebnejše študije konkretnih lončarskih središč in sintetična obdelava določenih vrst keramike, saj lahko bistveno prispevajo k rekonstrukciji proizvodnih in distribucijskih struktur.

Metodološka vprašanja pri raziskovanju obrtnih, pravnih in socialnih struktur v masovni sigilatni proizvodnji obravnava *Gunnar Fülle*.

Osrednje mesto zaseda prispevek *Wolfganga Czysza* o obrtniških strukturah v lončarski vasi v Schwabmünchnu in v sigilatni manufakturi v Schwabeggu. Schwabmünchen je izredno dobro, moderno raziskana naselbina z grobiščem. Ob poti skozi naselje so bile postavljene v vrsti majhne hiše, za njimi lončarske peči. Organizacija vasi in posameznih hiš kaže na družinske delavnice in zelo skromen bivalni standard. Očitno je od 2. st. dalje obstajala tukaj obrtniška vas, kjer so v okvirih družinske obrti izdelovali najra-zličnejšo, tudi zelo kakovostno keramiko. Po drugi strani pa so morali biti udeleženi tudi kapitalsko močni trgovci, ki so prodajali izdelke iz Schwabmünchna daleč navzdol ob Donavi. V Schwabeggu, 500 m stran od Schwabmünchna, je bila na začetku 3. st. ustanovljena posebna lončarska manufaktura, ki je proizvajala samo sigilato. V ozadju se vidi načrtna podjetniška iniciativa z velikim kapitalom, ki prihaja iz Rheinzaberna. Z ustanovitvijo novega centra v Schwabeggu, ki je od starega oddaljen več kot 600 km, si zagotovijo novo tržišče ob srednjem toku Donave, pri čemer ostane dose-danji trg Rheinzaberna in njegovih podružnic nedotaknjen.

Podobno tudi *Bertrand Hoerner* ugotavlja v raziskavi o začetkih vzhodnogalskih proizvodnih središč iniciativo na osnovi velikega kapitala. V kraje Chémery-Faulquemont in v Boucheperon v Lotaringiji sta prišli istočasno skupini delavcev iz Lezouxa.

O žigih z dvojnimi imeni na galski sigilati piše *Jeanne-Marie Demarolle*. Lončarske delavnice iz Mainza predstavlja *Alexander Heising*, keramično proizvodnjo na področju Wetteraua *Susanne Biegert*. Oskrbo s sigilato v 2. st. v Könignu in razvoj švabskih sigilatnih središč obravnava *Martin Luik*. *Armand Desbat* in *Fabienne Vilvorder* podajata pregled trierske keramike s črnim premazom, ki je nadregionalno razširjena v severozahodnem delu imperija. Za proizvodnjo in trgovino so verjetno stali veliki trgovci iz Trierja. O najmlajši reliefni sigilati iz Trierja piše *Martin Frey*, o proizvodnji pozne sigilate in argonske sigilate v severni Galiji pa *Raymond Brulet*, *Benoît Misonne* in *Marc Feller*. *Jens Dolata* je predstavil raziskave na opekah iz severnega dela Zgornje Germanije. *Allard Mees* je z metodo korespondenčne analize žigov iz Arezza, Cincellija in Rheinzaberna ugotavljal relativno kronologijo in organizacijsko strukturo v lončarskih središčih. V Rheinzabernu je delovalo sedem velikih anonimnih skupin, ki so bile dolgotrajne in sočasne.

Rezultati simpozija so pokazali na močno podjetniško iniciativo, udeležbo kapitala, močno organizacijo proizvodnje in distribucije. Po drugi strani pa se vidi, da so lončarji živeli v zelo skromnih materialnih in socialnih razmerah. Vključitev v velik proizvodni proces pa jim je vendarle zagotovila eksistenco.

Jana HORVAT

Gian Luca Gregori: *Brescia romana. Ricerche di prosopografia e storia sociale. II. Analisi dei documenti.* Vetera 13. Edizioni Quasar. Roma 1999. 475 str., 4 tab., 40 ilustracij.

Drugi del monumentalne monografije G. L. Gregorija, ki se je več let posvečal študiju rimskih napisov antične Briksije (Brixia = Brescia), je podnaslovljen "Raziskave s področja prozopografije in socialne zgodovine". Te raziskave izhajajo predvsem iz epigrafskega gradiva, kajti v Briksiji se je ohranilo izjemno veliko rimskih napisov. Avtor je dodatno upošteval še maloštevilne lite-rarne in druge vire ter epigrafsko in drugo gradivo iz sosednjih mest, predvsem iz 10. regije, v katero Briksija sodi, ter sosednje 11., v kateri so se mesta v marsičem podobno razvijala, tako da bi bila slika mesta v antiki čim bolj popolna. Briksija ima dolgo zgodovino, ki sega od naselbine keltskih Cenomanov do prihoda Langobardov. Le-ti so mesto zasedli in preuredili, zadnji napis je datiran v leto 571 in nekako predstavlja konec antičnega mesta. To je doseglo največji razcvet v rimski dobi, predvsem od avgustej-skega obdobja (ko je Briksija postala rimska kolonija) do 3. stole-tja, ki ga je zaznamovala prva večja ekonomska kriza. Mesto je v tem času po vsej verjetnosti štel od 25.000 do 50.000 prebivalcev.

G. se je zavedal nevarnosti, da bi utegnil premalo upoštevati fragmentarno naravo epigrafskega gradiva, kar bi lahko popačilo zgodovino mesta. Snov je razdelil na štiri velike dele, ki so razdeljeni na številna krajša poglavja; sledijo še zaključni povzetek, dodatek, v katerem objavlja vrsto manjših popravkov k napisom iz predhodnih publikacij, posebej njegove prve knjige (*Brescia I*, izšla v seriji *Vetera*, št. 7), dalje bibliografija ter analitični indeksi, ki so razdeljeni na moderne avtorje, literarne in juridične vire, seznam napisov ter na osebe, kraje in pomembnejše pojme. Sledi še trinajst tabel s fotografijami napisov.

Prvi del je G. posvetil analizi prebivalstva. Analiziral je avtohtono prebivalstvo in ugotovil, da je bila ta komponenta v strukturi prebivalstva razmeroma močna. Dolgo v rimsko dobo je še mogoče zaslediti meščane peregrinega statusa, torej brez rimskega državljanstva, kar bi utegnilo pomeniti, da so vsaj nekateri prišli z območij, ki so bila Briksiji kot najbližjemu upravnemu središču administrativno priključena (*adtributio*). Na napisih sicer prevladujejo rimski državljani, nekateri nosijo redka gentilna imena, od katerih so nekatera nedvomno domačega keltskega izvora, npr. *Congonnetius*, *Craexius*, *Dugius*, *Medenasius*, *Ofatorius*, *Sentrinius*, *Vinillius* in drugi. Zanimivo je, da tudi bogovi, ki so jih častili, kažejo na močen predrimski substrat. Najbolj čaščen je bil Merkurij, ki je zasenčil celo Jupitrov kult. Kaže, da se je v njem zrcalil keltski Teutates, iznajditelj umetnih obrti, vodnik po cestah in popotovanjih, zaščitnik zasluzka in trgovine (*Cesar, Bell. Gall. 6.17*). Poleg Minerve, ki ni bila vedno klasična rimska boginja, je dokumentiran tudi kult Iunones/Matronae, Fatae/Fati ter boga Dis Pater, ki so ga Kelti smatrali za božanskega začetnika svojega rodu. Častili so tudi lokalnega Bergima in vrsto drugih, tako grško-rimskih kot tudi orientálnih božanstev.

G. je prebivalstvo analiziral tudi glede na socialno strukturo. Dokumentirani so vsi socialno sloji, od senatorjev in rimskih vitezov (*ordo equester*), do mestne aristokracije, bogatih osvobodencev, peregrinov in sužnjev. Zanimivo je, da je bila, kot kaže, briksijska družba precej konzervativna, prehajanje med sloji je bilo minimalno, medtem ko je bila v drugih mestih ta socialna dinamika mnogo izrazitejša. Posebej to velja za vstop sinov osvobodencev v mestni svet in možnost opravljanja najvišjih mestnih funkcij. Javno dobrodelništvo (*evergetizem*), ki je tako značilno za večino mest v imperiju, v Briksiji ni bilo tako izrazito, kot bi to glede na obseg ohranjenega epigrafskega gradiva pričakovali.

Mesto se je razvijalo brez travmatičnih posegov v njegov naravni razvoj kot so bile npr. naselitve večjega števila veteranov v poznorepublikanskem in avgustejskem obdobju, tako pogoste v drugih italskih mestih. Njegova zgodovina je razmeroma brezbarvna, napisi pa vendarle vsaj malo osvetlujejo usode zelo številnih posameznikov, ki so nedvomno zanimive, saj so bili med njimi tudi prijatelji cesarja Avgusta, npr. družina rimskega viteza Vibija Viska, katerega dva sinova je cesar sprejel med senatorje.

Knjiga je minuciozna analiza rimskih napisov, ki nam ob pomoči drugih arheoloških virov omogočajo vsaj delno rekonstrukcijo življenja prebivalstva v enem od pomembnih severnoitalskih mest.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Giuseppe Camodeca: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii.* Vetera 12 (2 dela). Edizioni Quasar. Roma 1999. 688 str., 1 tab., 468 ilustracij.

Aprila 1959 so pri izgradnji avtoceste Pompei–Salerno v kraju Murecine, 600 m južno od tako imenovanih "Stabianskih vrat" slučajno odkrili rimsko zgradbo, verjetno primestno vilo družine Sulpicijev oz. sedež nekega kolegija. Izkopavanja so pokazala, da so hišo obnavljali. V srednjem trikliniju te zgradbe je bila najdena pletena košara z dvema ročajema, v kateri so bile shranjene povoščene lesene tablice, potopljene v šoto in zato odlično ohranjene. Žal so kmalu zaradi pomankljive konservacije in napačnih postopkov v veliki meri propadle, vosek se je odlučil, velik del besedila je postal nečitljiv, žal pa zaradi nepazljivosti tudi niso bile vse takoj fotografirane, nekatere pa pomotoma sploh niso bile dokumentirane. Tudi prva objava je izredno pomankljiva, saj vrsta besedil sploh ni bila objavljena, nekaj objav je napačnih, veliko pa se jih podvaja, ker prva izdajatelj žal vseh tablic nista pravilno identificirala, s fotografij pa ni bilo razpoznavno, da gre večkrat za iste tablice. Vsega skupaj je dejansko 127 dokumentov (in ne 148), ki vsebujejo 232 strani (veliko jih je le deloma in slabo čitljivih), kar ustreza 173 tablicam, od katerih je 72 enojnih, 66 dvojnih in 35 trojnih, vseh tablic skupaj pa je bilo ok. 350. Od odkritja do pričujoče objave se je njihovo stanje tako poslabšalo, da je dejansko le 20% od 127 dokumentov ohranjenih v celoti (16 diptihov in 9 triptihov). To je bil arhiv Sulpicijev, ki je bil očitno namenjen iz Puteolov v Pompeje. Žal je mogoče identificirati le majhen del te dokumentacije.

Na 78 dokumentih je ohranjen datum po konzulih; datumi sežejo od 18. marca leta 26 do februarja l. 61, največ pa jih je iz let 35–55. Kraj, kjer so se izdajali, je vedno *colonia Iulia Augusta Puteoli*, razen treh, ki so bili izdani v Kapui in enega v Volturnu. Osebe, ki v njih nastopajo, so razen v 15 primerih vedno eden od treh Gajev Sulpicijev: Favst, njegov osvobojenec Cinam ter v poznejših dokumentih Onir. Faust se ne pojavi več po 6. maju 52, najpogosteje v dokumentih nastopa njegov osvobojenec Cinam, ki se prvič pojavi 20. marca 42, zadnjikrat 9. marca 56, medtem ko se Onir pojavi pozno in le nekajkrat. Družina Gajev Sulpicijev je v Puteolih dokumentirana tudi na nagrobniku (*Eph. Ep. VIII 451*); po vsej verjetnosti gre za potomce osvobodencev patricijske hiše Sulpicijev Galb (iz katere je izšel cesar Galba), ki pa so delovali na področju bančništva (*argentarii*) in trgovine popolnoma samostojno. Bančne transakcije, ki so v njihovih dokumentih zabeležene, kažejo, da gre za denarne vsote in drugo imovino, ki so precej presegle ime in posele pompejanskega bankirja Lucija Cecilija Jukunda.

Cinam je bil osvobojenec in oskrbnik imetja (*procurator*) svojega patrona Favsta, kar kaže na njegov visok in samostojen položaj pri bančnih poslih. Bankirji, ki so epigrafsko dokumentirani, so bili večinoma osvobodenci oz. osvobodjenkega porekla. Premoženje Sulpicijev je bilo veliko, v dvajsetih letih njihove aktivnosti je znašalo vsaj 1.280.000 sestercev, zelo verjetno pa je bilo precej večje. V kakšni meri so bile njihove aktivnosti investicijskega, ekonomskega oz. trgovskega značaja, je težko opredeliti, kot garancija se omenjajo živila, srebrno posodje in podobno dragoceno blago, kot tudi sužnji.

Med osebami, udeleženi pri bančnih poslih Sulpicijev, ki se omenjajo na tablicah, prevladujejo družinska imena (gentiliciji) *Iulii*, dalje *Marcii*, *Castricii*, *Marii*, *Pollii*, *Nummii*, *Annii*, *Stalcii* in *Sulpicii*. Tablice so bile iz smrekovega lesa, zaradi hitrega izsušenja so se deformirale; nekateri zapisi nosijo žige, po velikosti se tablice precej razlikujejo, pa tudi vsebinsko in jezikovno, saj so nekatere napisane v vulgarni latinščini, čeprav je večina zapisana v pravil-

nem latinskem jeziku, mestoma pod lokalnim vplivom oskijščine oz. grščine.

Glavni del prve knjige so kritično objavljeni zapisi na tablicah; ta del je razdeljen na 22 poglavij, v drugi knjigi pa so objavljene fotografije. V prvem poglavju so objavljeni zapisi o poroštvo (*vadimonia*), garantno pismo, da se bo obtoženec dejansko pojavil pred sodnikom ali magistratom s sodno oblastjo na določen dan; to so bile neke vrste pogodbe med morebitnim obtožencem in tožnikom, ki jih je 21. Sledijo krajša poglavja, v katerih so objavljene vsebine tablic manjšega števila z različno pravno-bančno vsebino, ki se podobno nanaša predvsem na poroštva in različne garancije, od nakupov z dvojno garancijo do raznih javnih prodaj ter posojil in z njimi povezanih pogojev.

Sledijo podrobno razčlenjeni indeksi, ki omogočajo enostavno in pregledno uporabo bogate vsebine te izredno zanimive in pomembne publikacije, pomembne posebej za vse tiste, ki se ukvarjajo z ekonomsko zgodovino.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 17. Edizioni Quasar. Roma 1999. 205 str., številne fotografije med besedilom.

V 17. zvezku *Suppl. It.* so objavljeni napisi dveh antičnih mest in njunih agrov iz 9. italske regije Ligurije: Forum Fulvi-Valentia in Alba Pompeia. Nove napise iz prvega mesta sta objavila Giovanni Mennella in Emanuela Zanda, iz drugega Silvia Giorcelli Bersani. V drugem delu so objavljeni napisi iz Ferrare in njenega teritorija, torej iz 10. italske regije Venecije in Histrije; avtorica tega dela je Daniela Pupillo. Tudi ta zvezek po vzoru zdaj že številnih predhodnih ne prinaša zgolj novih rimskih napisov, temveč tudi revizijo že objavljenih, poleg izčrpane bibliografije ter zgodovinskega uvoda in arheološke podobe obravnavanega prostora.

Območja, ki so obravnavana v pričujočem zvezku, so zanimiva tudi topografsko, kajti pri Pliniju omenjeni *Forum Fulvi quod Valentinum* (3.5.49) ni natančno lociran. Ubikacija v kraj Valenza Po, ki arheološko ni tako bogat, je vprašljiva, verjetnejša je Villa del Foro, nekaj km oddaljena od Alessandrije, kjer so arheološke najdbe in naselbina izpričane že od 2. stoletja pr. Kr. dalje. Forum je bil sprva nedvomno administrativno odvisen od bližnje Dertone, od srede 1. stoletja po Kr. pa je verjetno dobil status municipija.

Tudi Alba Pompeia, današnja Alba, je zrasla na predhodni naselbini, sledi poselitve tega kraja pa segajo v neolitik. Romanizacija se je začela po letu 123 pr. Kr., ko je Mark Fulvij Flak premagal Ligure in Saluvije, nov zagon pa je mesto dobilo z zakonom Pompeja Strabona, ki je leta 89 pr. Kr. mestom v Transpadani in zavezniškim mestom Cispadane podelil latinsko pravo (pravica do trgovine in porok ter polno državljanstvo za visoke municipalne uradnike). Zanimiv je posvetilni napis neznanemu božanstvu, ki ga je dal postaviti Publij Levij Klemens, vojak 15. Apolonove legije, katere veterani so se naselili tudi v Emoni.

Ferrara je nastala pozno, razvila se je iz bizantinske trdnjave. V tem supplementnem zvezku so zbrani napisi, ki so bili najdeni v samem mestu, pa tudi vsi iz daljne in bližnje okolice. Med novimi rimskimi napisi naj posebej omenimo posvetilo Larom, počastilni napis za Karakalo, ki ga je dal postaviti mestni svet (*ordo decurionum*) in mestno prebivalstvo (*plebs urbana*), dalje vrsto napisov visokih mestnih uradnikov (edili, kvestorji, duumviri) ter vojaške napise, ki dokazujejo, da so se po končani vojaški službi nekateri veterani naselili v teh mestecih. Iz Foruma Fulvi (Valentia) so med drugimi pomembni napisi vojakov kohorte 1. Flavije, 9. legije Hispanie in 3. legije, verjetno Avguste, ter nagrobnik svečenika vladarskega kulta. Nič manj ni zanimiv napis oskrbnika (*curator*) kolegija fabrov in centonarjev (danes bi rekli: gasilskega društva) iz Mediolana (Milana). Z območja Ferrare so posebej omenbe vredni novi napisi sužnjev in osvobojencev vladarske hiše (*familia Caesaris*), ki dokazujejo, da so imeli vladarji na tem teritoriju

obsežne posesti, tako pašnike kot tovarne opeke, vinograde, ribogojnice in farme drobnice. Za nas zanimiva je tudi vojaška diploma, izdana za mornarja ravske morarice Lucija Benija Bevze, sina Like (*L. Bennius Beuza, Liccae f.*), po rodu iz Dalmacije.

Novih napisov iz teh dveh območij je veliko, ponekod jih je bilo najdenih bistveno več od tistih, ki so bili objavljeni v monumentalnem *Corpus inscriptionum Latinarum*. Žal pa za ustrezno čuvanje do danes ni najbolje poskrbljeno, revizija je celo pokazala, da je velik del doslej znanih napisov izgubljen. Tako lahko le zaključimo, da so knjige z objavami napisov po modernih standardih, torej s čim bolj natančnimi najdiščnimi podatki, dobro fotografijo in natančnim opisom ter informativnim komentarjem izredno velikega pomena za preučevanje najrazličnejših vidikov antične zgodovine, saj ostanejo, če se kamni izgubijo, edini dokument za nadaljne študije.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Ivana Pleinerová: *Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny.* Archeologický ústav AV ČR Praha, Okresní muzeum Louny, Praha-Louny 2000. ISBN 80-861248-18-5. 300 str., 115 slik, 32 tabel, 4 priloge.

Objave celotnih staroslovanskih naselbin še vedno lahko preštavamo na prste. Ne samo, da jih je bilo malo tako izkopanih, še manj je objavljenih. Zato je še toliko bolj razveseljav nedavni izid knjige Ivane Pleinerove s praškega arheološkega inštituta, v kateri objavlja svojo raziskavo staroslovanskih naselbin v Březnu pri Lounih. Uporaba računalnikov že kaže svoje dobre plati. Avtoričin katalog je poenoten, kratak in jednat. Samo še vprašanje časa je, kdaj bomo kataloške dele objav predstavljali strokovni javnosti zgolj v digitalni obliki.

Najdišče Březno leži severozahodno od Prage ob reki Ohře. Raziskano je bilo v dolžini 550 m in širini 150 m. Sestavljajo ga sledi bivanja različnih dob: mlajše kamene dobe, bronaste dobe, preseljevanja ljudstev in staroslovanske dobe. Čeprav avtorica obravnava v obravnavani knjigi samo zadnjo, se ne izogne vprašanju morebitnega stika Slovanov s staroselci. Njen odgovor je nikalen, ker stika ne more dokazati niti z drobnim gradivom niti z razporeditvijo stavb. Dopušča pa možnost, da je bila časovna razlika med poselitvijo enih in drugih le majhna.

V katalogu ločeno predstavlja jame različnih oblik in namena ter bolj ali manj vkopane hiše, ki jih je kar 42. Hkrati s temi nepremičnimi najdbami prikaže tudi premično gradivo v okviru vsakokratnega skupka.

Sledi interpretativni del, v katerem najprej skuša časovno uokviriti najdbe. Vse, ki bi pričakovali čarobno rešitev kronoloških problemov zgodnesrednjeveške arheologije Slovanov, bo ta del razočaral. Realistom pa predstavlja odlično izhodišče nadaljnjih raziskav. Med neglinenimi izdelki ni predmetov, ki bi pripomogli k ožji časovni opredelitvi. Tako je avtorici preostala zgolj lončenina z vso problematičnostjo datiranja. Res je, da vse dosedanje raziskave kažejo, da je v času od 5./6. st. do 10. st. opazen proces sprememb lončenine, ki so jo uporabljali Slovani. Sprva preproste neokrašene posode s komajda izvihanimi ustji, izdelane na mirujoči podlagi, so sčasoma dobile okras, bolj izvihana in razčlenjena ustja, postavili so jih na počasno lončarsko kolo in na njem dodelovali. S temi kriteriji je avtorica razdelila gradivo na tri časovne skupine, ki naj bi v grobem obsegale obdobje od konca 6. do konca 9. st. z morebitnimi vmesnimi prekinitvami. Izrecno pa poudarja, da gre predvsem za relativno časovno sosledje, medtem ko je absolutna datacija povsem začasna in bolj intuitivna kot pa kaj drugega. Kako upravičena je njena zadržanost, pokaže z nadaljnji kontrolnimi analizami. Že sama razporeditev lončenine treh časovnih skupin po posameznih hišah je večkrat v nasprotju s pričakovani: meša se namreč "mlajša" s "starejšo", okrašena z neokrašeno, preprosta ustja z razčlenjenimi. Del tega mešanja gre morda res na rovaš starejših in mlajših prekropov ter vkopov, a pomemben del ostaja nepojasnjen. Najznačilnejši

primer je hiša 12 z 31 odlomki zgodnje lončenine, 34 pozne ter 126 nedoločljivimi. Na njenem mestu ter najmanj 2,5 m vsenaokoli ni ne starejšega ne mlajšega objekta. Pri tem je avtorica hišno jamo izkopavala skrbno po sektorjih in režnjih, a je bila premešanost povsod enaka. Problem pušča avtorica odprt.

Morda bi k rešitvi prispevala pojasnitev vprašanja, kako je nastajalo zasutje jam. Iz prerezov nekaterih jam je razvidno, da se spodnje plasti dvigujejo ob stenah navzgor, kar kaže, da so bile jame nekaj časa odprte in je bilo zasipanje postopno. V ostalih jamah so plasti zasutja samo vodoravne. So bile zasute naenkrat, umetno? Odkod so ljudje vzeli gradivo za zasipanje? So potem najdbe v hišnih jamah sploh pripadale ljudem, ki so v njih prebivali in njihovem času?

Nadaljnjo možnost nakazujejo vzporednja arheološke tipologije slovanske lončenine in dendrokronološko datiranih plasti z ozemlja polabskih Slovanov. Tam se kaže, da so preproste neokrašene posode v plasteh, ki so nastajale do 10. stoletja. Okrašene posode razčlenjenih oblik pa se pojavijo že v zadnji tretjini 8. st. Vsaj 200 let so vsi arheološki tipi obstajali vzporedno (primerjaj: Felix Biermann, *Dendrochronologie und Keramik des 8. bis 12. Jahrhunderts im Raum zwischen Elbe und Oder/Neiße*. - *Probleme der mitteleuropäischen Dendro-chronologie und Naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March*, Internationale Tagungen in Mikulčice 5, Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 15, 1999, str. 97-123). Spreminjalo se je le še njihovo medsebojno številčno razmerje. Seveda je pri tem procesu potrebno upoštevati tudi regionalne in socialne razlike. Zelo verjetno je, da je bil na prostoru južno od Donave in blizu nje prehod k bolj razgibani, okrašeni lončenini pod vplivom staroselcev lahko zelo hiter. Po drugi strani domneva Jiří Macháček, da je obstajala tozadevna razlika med regionalnimi centri in odmaknjenimi vasmí, kjer je bil proces sprememb lahko mnogo počasnejši in so se zato arhaizmi ohranjali dlje časa.

Kako potemtakem s pomočjo lončenine časovno določati stavbe, če so bile v rabi, ko so uporabljali vse tipe lončenine hkrati? Avtorica zato išče novo možnost z analizo artefaktov višje ravni - hiš. Potem, ko jih je časovno razdelila, opazuje morebitne konstrukcijske spremembe. Lega ognjišč njeno časovno razdelitev

delno potrjuje: hiše prve in druge dobe jih imajo v severozahodnem vogalu, tretje pa kjerkoli. Vendar analiza globlin vkopov povzroča nove dvome. V najstarejši skupini so samo globoke hiše, v srednji samo plitve, v najmlajši globoke in plitve. Prvi dve skupini obsegata manj hiš in samo v zahodnem delu najdišča, najmlajša največ in povsod. Avtorica govori o polkrožni razporeditvi hiš okrog osrednjega trga v času prvih dveh skupin, česar pa sam iz priloženega načrta nikakor ne morem razbrati. Se pa strinjam, da najmlajša skupina nikakor ne kaže take razporeditve. - V celoti gledano je njena časovna razporeditev verjetno vsaj v najbolj grobem obrisu pravilna. Nekatere posamične primere pa že avtorica sama opredeljuje povsem pogojno. Vrednost tega dela knjige vidim predvsem v tem, da zelo nazorno pokaže številne interpretativne pasti. Ta del je dopolnjen s tehničnimi analizami železnih predmetov, ki kažejo razmeroma dobro znanje izdelovalcev.

Poseben posladek pa je drugi del knjige, ki ga je avtorica poimenovala "Sestavine naselbine z etnoarheološkega vidika." Tu je njeno znanje prišlo do polnega izraza. Svojih raziskav Března namreč ni zaključila z izkopavanji, ampak jih je nadaljevala z eksperimentalno arheologijo, ki je obsegala gradnjo hiš ter bivanje v njih v različnih letnih časih. O tem je objavila več obsežnih poročil, ki jih v pričujoči knjigi povezuje s podobnimi strukturami z drugih slovanskih naselbin. Tako sestavi imeniten pregled tehničnih rešitev in interpretativnih modelov, ki bodo v veliko korist vsakomur, ki je naletel na ostanke slovanske hiše in je pred nalogo, iz njih iztisniti njeno nekdanjo podobo.

Knjigo zaključujejo: pregled rastlinskih in živalskih ostankov, seznam literature in češki povzetek, kajti osnovno besedilo je v nemščini. Pri slednji naletimo na edini neprijetni del knjige. Uporabljena terminologija in stilistika sta v osnovi češki, le dobesedno prevedeni v nemščino. To je seveda neizogibno, a če bi dali besedilo v jezikovni pregled še nekemu nemškemu arheologu, bi lahko bilo dobro razumljivo že na prvi pogled. A konec koncev gre resnično za malenkost, sicer je prevod dober in hvalevreden poskus premagati jezikovne meje.

Knjiga Ivane Pleinerove spada med tiste redke, ki nas med branjem "zagrabijo." Poleg tega je zakladnica idej, po katerih bomo sešli znova in znova.

Andrej PLETERSKI